

Zoektocht in een pedagogisch meerstromenland Het pedagogisch personalisme van Kohnstamm in (wetenschaps)historisch perspectief

S. Van Ruyskensvelde

Samenvatting

Precies 100 jaar geleden aanvaardde Philip Kohnstamm het ambt van bijzonder hoogleeraar in de pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam. Niet alleen door zijn publicaties, maar ook door de werking van het Nutsseminarium en de oprichting van het tijdschrift *Pedagogische Studiën*, drukte Kohnstamm een blijvende stempel op de Nederlandse pedagogiek. Deze inleidende historische bijdrage bespreekt de belangrijkste facetten van het leven en werk van Philip Kohnstamm vanuit een wetenschapshistorisch perspectief. Zonder exhaustief te willen zijn, en op basis van enkele wetenschappelijke studies over Kohnstamms werk en betekenis, bespreekt dit artikel de manier waarop de historische context van belang is geweest voor de invulling van zijn wetenschapsopvattingen. Na een korte bespreking van de grondslagen van het personalisme, gaat deze bijdrage dieper in op enkele maatschappelijke evoluties en wetenschapshistorische discussies die van belang zijn voor een goed begrip van Kohnstamms pedagogische theorie. Daarnaast bespreekt deze bijdrage ook de invloed van Kohnstamm op de Nederlandse pedagogiek. Dit artikel besluit dat Kohnstamm in een verschuivend wetenschappelijk en maatschappelijk landschap opereerde dat zich kenmerkte door processen van modernisering, verwetenschappelijking en het daarbij horende vooruitgangsgeloof, enerzijds, maar anderzijds ook door een zoektocht naar waarden als fundament voor de pedagogiek.

Kernwoorden: Kohnstamm, geschiedenis, personalisme, pedagogiek

1 Inleiding

Omstreeks het midden van de vorige eeuw redigeerden Jozef-Emiel Verheyen en Rommert Casimir hun zogenaamde *Paedagogische Encyclopaedie*. Beiden speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van de pedagogiek die vanaf het begin van de 20ste eeuw vaste voet aan de grond kreeg als wetenschappelijke discipline in het academische landschap van de Lage Landen. Niet alleen werd Verheyen in 1927 door het Belgische Ministerie van Onderwijs aangesteld als werkleider van het nieuw opgerichte Hoger Instituut voor Opvoedkunde aan de Rijksuniversiteit Gent, Casimir ging hem bijna tien jaar eerder voor als eerst benoemde hoogleeraar in de opvoedkunde aan de Rijksuniversiteit van Leiden. In 1919 aanvaardde ook Philip Kohnstamm het ambt van bijzonder hoogleeraar in de pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam, waarmee een tweede leerstoel voor de pedagogiek in Nederland werd gevestigd. Onder meer door de uitbouw van het Nutsseminarium, waar wetenschap in functie van de onderwijspraktijk werd beoefend, en de oprichting van het tijdschrift *Pedagogische Studiën*, drukte Kohnstamm een blijvende stempel op de Nederlandse pedagogiek. Die invloed blijkt overigens ook uit de biografische bijdrage in de eerder genoemde *Paedagogische Encyclopaedie*:

“Kohnstamm’s betekenis is niet in enkele regels te schetsen. Behalve Gunning is er in ons land geen paedagoog te noemen, die zoveel als hij voor de studie en opbouw der opvoedkunde heeft gedaan. In Nederland was hij de eerste, die de Paed. als normatieve wetenschap een wijsgerige basis gaf. Op ’t gebied der Did. is zijn invloed niet meer te ontgaan en heeft hij school gemaakt. Maar in zijn ouderdom treft ons bovenal de strijder, die in deze kentering der tijden niet zwijgen

kan maar getuigt van zijn geloof en strijdt tegen de geest van het ongelooft dezer eeuw.” (Verheyen en Casimir, 1939-1949, 208)

Kohnstamm wordt niet enkel geroemd voor zijn bijdrage aan de verwetenschappelijking van de pedagogiek, maar ook voor de ontwikkeling van een opvoedkunde op christelijk-wijsgerige grond. Deze inleidende bijdrage gaat precies dieper in op het leven en werk van Philip Kohnstamm. Zoals de titel van dit artikel al enigszins doet vermoeden, gebeurt dat vanuit een wetenschapshistorisch perspectief dat de context schetst waarbinnen Kohnstamm opereerde. Zonder exhaustief te willen zijn, en op basis van een studie van de voornaamste wetenschappelijke bijdrages over Kohnstamm, bespreekt dit artikel enkele van de belangrijke aspecten van zijn pedagogische theorie en kadert ze binnen de ruimere (wetenschaps-)historische context. Met andere woorden: op welke manier is de historische context waarin Kohnstamm leefde van belang geweest voor de invulling van zijn wetenschapsovervatting?

Deze bijdrage vat aan met een korte bespreking van Kohnstamms inaugurele rede om de verdere ontwikkeling van zijn (bijbels) personalisme te bespreken. Het eerste onderdeel van deze bijdrage bespreekt de concrete grondslagen van het pedagogisch personalisme. Een volgend onderdeel behandelt de maatschappelijke en wetenschapshistorische context waarin Kohnstamms (bijbels) personalisme verder tot ontwikkeling zou komen. Daarin gaat heel wat aandacht uit naar het spanningsveld tussen het (natuur-)wetenschappelijke vooruitgangsgeloof, en de zoektocht naar waarden en normen als basis voor de pedagogiek. Na een meer grondige bespreking van de belangrijkste punten van Kohnstamms bijbelse personalisme, bespreekt deze bijdrage het belang van Kohnstamm voor de Nederlandse pedagogiek in het algemeen.

2 Enkele grondslagen van het pedagogisch personalisme

Toen Kohnstamm in 1919 aantrad als bijzonder hoogleraar in de pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam was er van een ver-

zelfstandigde opleiding in de *pedagogische wetenschappen* nog geen sprake. In tegenstelling tot Duitsland waar de pedagogiek als wetenschap al in de vroege 18de eeuw tot wasdom was gekomen, met als belangrijke vertegenwoordiger Johann Friedrich Herbart, stond de Nederlandse pedagogiek aan het begin van de 20ste eeuw nog in haar kinderschoenen. De vraag naar een wetenschappelijke grond voor de pedagogiek en een meer systematische ontwikkeling van de didactiek en methodiek klonk echter steeds luider, en kwam aanvankelijk voornamelijk vanuit de hoek van de professionele lerarenopleiding. De nieuwbakken wetenschap stelde zich dus voornamelijk tot doel opvoeders en onderwijzers van de nodige pedagogische kennis te voorzien, zodoende de concrete onderwijspraktijk te verbeteren (Van Loosbroek, 2012, 4).

Ook Kohnstamm was ervan overtuigd “dat alleen door grondige, wetenschappelijke vorming van den onderwijzer de ware emancipatie van dien miskenden stand en tevens de verbetering van ons volksonderwijs kon worden bereikt” (Geciteerd in Mulder, 1989, 104). Hij vond dat “alles staat of valt met de persoon van de onderwijzer”, die door een wetenschappelijke pedagogiek meer weerbaar moest worden gemaakt tegen de zogeheten *staatspedagogiek*. Tegen de *staatspedagogiek* trok Kohnstamm hard van leer in zijn inaugurele rede *Staatspaedagogiek of persoonlijkheidspaedagogiek*, waarmee hij officieel zijn functie aan de Universiteit van Amsterdam opnam. In zijn toespraak haalde Kohnstamm de kwestie van de relatie tussen het individu en de bredere samenleving aan. Hij beschreef er in essentie de strijd mee tussen de democratie en verregaande staatsbemoeienis (of zelfs dictatuur), die volgens Kohnstamm ook “een afspiegeling vormde van de psychologische strijd die zich in ieder individu voltrekt tussen de aantrekkingskracht van collectieve ideeën en de ontwikkeling van het eigen (soevereine) geweten” (Rosendaal, 2016, 214). In zijn inaugurele rede, waarin hij afrekende met het opdringen van een absolute waarheid aan het kind (Van Loosbroek, 2012, 9), bepleitte Kohnstamm een persoonlijkheidspedagogiek die vertrok van het idee van de waardigheid van elk indi-

vidu. Hij was voorstander van een democratisch onderwijsbestel dat iedere burger zou toelaten een onderwijs te genieten dat was afgestemd op zijn persoonlijkheid (La Bastide-Van Gemert, 2006, 44). Daartoe was het van belang dat de staat de nodige vrijheid zou bieden aan het particuliere initiatief, aangezien het tegendeel enkel kon verzanden in een schematische, geüniformeerde opvoeding die volkomen voorbijging aan het individu (Mulder, 1989, 103; Rietveld-van Wingerden, 2008, 143).

Deze opvattingen werden overigens breed gedragen in Nederlandse levensbeschouwelijke en pedagogische middens tijdens het interbellum. Zoals Wim de Jong in zijn proefschrift toelicht, interpreteerden katholieken en protestanten de democratie in termen van respect ten aanzien van verschillende (levensbeschouwelijke) standpunten, en een zekere terughoudendheid van de staat, onder meer inzake het onderwijs en de opvoeding (zie: De Jong, 2014, 44-45). Deze discussie werd overigens sterk beïnvloed door de Eerste Wereldoorlog, die treffend had aangetoond waartoe een ver gevorderde *Verstaatlichung*, zoals Johannes Hermanus Gunning het omschreef, van de opvoeding leiden kon (zie hierover: Stolck, 2015, 217).

3 Pedagogiek en de ‘maakbaarheid van de samenleving’?

Kohnstamms inaugurele rede aan de Universiteit van Amsterdam vormde tegelijkertijd het culminatiepunt van de verschillende activiteiten en interesses die hij in de periode daarvoor had ontwikkeld (Mulder, 1989, 102), als het beginpunt van zijn wetenschappelijke pedagogische activiteiten aan het zogenoemde Nutsseminarium, en de verdere ontwikkeling van zijn (bijbels) personalisme. Philip Kohnstamm, geboren op 17 juni 1875 in het Duitse Bonn, groeide op in een tijdsgewricht dat gekenmerkt werd door een snelle industrialisering en modernisering van de samenleving. De ontwikkeling van de technologie en wetenschap ging overigens gepaard met een ongebreideld vooruitgangsgeloof en het geloof in de ‘maakbaarheid’ van de

samenleving. Deze opvattingen werden onder meer gedragen door het succes van de zich in snel tempo ontwikkelende natuurwetenschappen, die het beeld ingang deden vinden van een wereld die als mechanisch werkende machine objectief-wetenschappelijk kan verklaard worden op basis van natuurwetten (Hollestelle, 2004, 4). Velen waren ervan overtuigd dat natuurwetenschappelijke verklaringen en wetmatigheden in de dienst zouden kunnen staan van een betere, meer rechtvaardige samenleving en de algemene volksverheffing (van Hilvoorde, 2002, 27).

Dergelijke ideeën misten overigens ook hun uitwerking niet op opvattingen over opvoeding en onderwijs. Aan het einde van de 19de eeuw stelde de *child study movement*, die zich aanvankelijk vooral in het Amerikaanse wetenschappelijke landschap aftekende, maar al snel ook het Europese continent veroverde, zich tot doel op basis van empirisch-analytische methoden de wetten van de kinderlijke ontwikkeling te achterhalen (Zie hierover, onder meer: Depaepe, 1998, 136). In de Lage Landen was aan het einde van de 19de eeuw de zogenaamde *pedologische beweging* erg in zwang. Deze beweging stond, in tegenstelling tot het dominante geesteswetenschappelijke ‘geblaas’ over opvoeding en onderwijs, een experimenteel-analytische benadering van de opvoeding voor (Zie: Depaepe & Van Ruyskensvelde, 2016, 329-330).

Ook de jonge Kohnstamm was, geheel in de lijn met de toenmalige tijdgeest, in de ban van dit optimistisch-rationalistische wereldbeeld. Reeds tijdens zijn middelbarestudiejaren raakte hij geïnteresseerd in de werken van Jules Verne, Charles Darwin en Multatuli. Daarin was overigens geen plaats voor levensbeschouwing. Hoewel Kohnstamms familie actief was binnen de joodse gemeenschap was het gezin zelf niet religieus. Voor Kohnstamm, telg van de “agnostische, vrijzinnig-liberale subcultuur van de Amsterdamse elite” (Van Loosbroek, 2012, 6), was levensbeschouwing dan ook aanvankelijk een gedateerde traditie (Hollestelle, 2004, 16). Gaandeweg echter ging Kohnstamms geloof in het determinisme en naturalisme aan het wankelen, en groeide zijn interesse en geloof in het christendom.

Dat bekeringsproces maakte hij onder meer door tijdens zijn (doctoraats)studies in de natuurkunde, onder leiding van Johannes Diderik Van der Waals, hoogleraar natuurkunde aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Kohnstamm raakte onder de indruk van de manier waarop Van der Waals de wetenschap benaderde: “Wetenschap beoefenen was voor Van der Waals deemoedig God zoeken en dienen”, zo verwoordde hij het later zelf (van Klinken, 2016). Uiteindelijk bekeerde Kohnstamm zich tot het christendom en vatte een studie in de filosofie aan. Zoals Tineke Van Loosbroek in haar afscheidslezing over Kohnstamm aangeeft, werd hij “gegrepen door de filosofen die aandacht vroegen voor het intuïtieve en niet-rationele, het voor de wetenschap ongreepbare in het individuele en sociale leven, en ook in de natuur” (Van Loosbroek, 2004, 6). Door zijn docent en leermeester Bellaar C. Spruyt kwam Kohnstamm in contact met Spinoza en Kant, hetgeen zijn zoektocht naar een wijsgerig-gefundeerde pedagogische theorie mede heeft bepaald (Mulder, 1989, 93).

Kohnstamm was ervan overtuigd dat de wereld niet kan gereduceerd worden tot een som van wetmatigheden, precies omdat elke werkelijkheid zich kenmerkt door verandering en beweging. En dus moest de pedagogiek gebaseerd zijn op levensbeschouwelijk geïnspireerde waarden. De idee van een opvoedkunde als een vorm van ‘toegepaste wijsbegeerte’ was in brede lagen van de pedagogische wereld van de Lage Landen erg in zwang (Depaep & Bakker, 1998, 13). Dergelijke opvattingen hadden ook hun invloed op de relatie tot aanverwante disciplines, zoals de psychologie. De psychologie, die slechts over empirische feiten beschikte, zo luidde het, was volledig dienstbaar aan de pedagogiek, omdat die als normatieve wetenschap de feiten wikte en beoordeelde (van Klinken, 2016). Ook Kohnstamm beschouwde de psychologie slechts als een “partiële hulpwetenschap van empirisch-analytische aard”, die de normbepaaldheid onder meer vanuit de pedagogiek moest ontvangen. Hij betreurde de vernatuurwetenschappelijking van het mensbeeld, “dat onder meer tot de simplismen van de ‘gedragspsychologie’ en haar ‘toepassingen’ leidde”

(Langeveld, 1977, 91). Volgens Kohnstamm bewoog er dus meer tussen hemel en aarde dan enkel datgene wat door het verstand kan gevat worden: “In alle werkelijkheid ligt een irrationeel moment, ja dit dualisme vormt zelfs den diepsten kern der werkelijkheid” (Geciteerd in Mulder, 1989, 103). Onvermijdelijk volgde daaruit een mensbeeld dat zich niet louter laat kwantificeren door empirisch-analytische observaties.

4 Het pedagogisch personalisme mondt uit in een bijbels personalisme

Tijdens het interbellum werkte Kohnstamm zijn filosofie en pedagogische theorie verder uit, en bouwde ze op rond de notie van het personalisme. Een gedachtensysteem bestond niet uit vage abstracties, maar uit een concrete persoonlijkheid:

“Hooger dan eeuwige ideeën, dan eenige abstractie of algemeenheid, staat voor het Personalisme de waarde der persoonlijkheid, die mysterieuse en ons toch zoo welbekende unitas multiplex, die zich niet laat analyseren noch beschrijven omdat zij oer-intuïtie is en het bewustzijn ervan al ons handelen en denken begeleid.” (Geciteerd in Mulder, 1989, 91)

In zijn personalistische filosofie vroeg Kohnstamm dus duidelijk aandacht voor het niet-rationele handelen en denken. Zoals zijn discipel en opvolger, Martinus Langeveld, aangaf in zijn bijdrage over Kohnstamm, moet de mens “dat niet-rationele in zijn bestaan door een persoonlijke keuze bevestigen, in eerbied voor de medemens en in een samenleving die volledig ernst maakt met de eerbied voor het geweten. Een opvoeding die hiermee verenigbaar is vindt haar oorsprong in een christelijke keuze” (Langeveld, 1977, 92). Kohnstamms personalistische filosofie zou uitmonden in een bijbels personalisme dat het idee van een abstracte God afwees en daartegenover God als de Hoogste Persoonlijkheid centraal plaatste (Mulder, 1989, 91).

Het bijbels personalisme ontwikkelde Kohnstamm in de jaren 1920 in een ambitieus opgezet project van verschillende publi-

caties onder de titel *Schepper en Schepping*. In 1926, twee jaar na de aanvang van zijn project, verscheen een eerste publicatiedeel onder de titel *Het Waarheidsprobleem*. Hoewel Kohnstamm reeds bij de aanvang van zijn extraordinariaat in de thermodynamica in 1908 vraagtekens had geplaatst bij de validiteit van het determinisme (Hollestelle, 2004, 32), rekende hij in *Het Waarheidsprobleem* definitief af met het idee dat alles wordt bepaald door causale wetten. Kohnstamms opvattingen over de vrije wil illustreren eerder zijn geloof in een partieel indeterminisme. Voor Kohnstamm had de mens wel dege-lijk een vrije wil, want zou de mens die niet bezitten, dan zou hij ook geen verantwoorde-lijkheid kunnen dragen (van Klinken, 2016).

Wellicht veel bepalender voor het pedago-gisch doen en denken in het 20ste-eeuwse Nederland was *Persoonlijkheid in wording* (1929), het tweede deel van zijn publicatiecy-clus. Daarin rekent Kohnstamm definitief af met het idee van de neutrale wetenschap, en voert een pleidooi voor een christelijke opvoedkunde. Dat Kohnstamm empirisch opgebouwde kennis als grondslag voor de wetenschappelijke theorievorming nochtans niet helemaal van de hand wees, blijkt overi-gens zeer goed uit dit werk waarin heel wat aandacht wordt besteed aan de ontwikke-lingspsychologische stadia van het kind op zijn weg naar de volwassenheid. Toch was Kohnstamm ervan overtuigd dat de menselij-ke persoonlijkheid, en dus ook de pedago-giek, niet enkel op natuurwetenschappelijke wijze kon onderzocht worden (van Klinken, 2016). De opvoedkundige moest steeds het beeld van de ideale mens en samenleving voor ogen houden, om zo de richting van de opvoeding te kunnen bepalen (Mulder, 1989, 120-1). Kohnstamm paste dan ook eerder kwalitatief-fenomenologische methoden toe om het verschijnsel te begrijpen vanuit het verschijnsel zelf (van Klinken, 2016).

Om tot een ware persoonlijkheid te kun-nen uitgroeien, moest de mens – via de gewe-tensvorming – worden opgevoed (Mulder, 1989, 119). Mensen handelen, aldus Kohn-stamm immers voornamelijk op basis van een in essentie irrationele en intuïtieve factor, het geweten. Dat voor Kohnstamm de opvoeding

een uitdrukkelijk civiliserende functie had (mensen moesten hun eigen keuzes leren maken, maar die keuzes werden wel ingepast binnen een bredere maatschappelijke orde-ning) lag in de lijn met de opvattingen van de *Maatschappij tot 't Nut van 't Algemeen* over de inschakeling van de opvoeding in het beschavingsoffensief (Van Loosbroek, 2012, 8). De *Maatschappij*, opgericht in 1784 in Amsterdam, stelde zich tot doel de volksklas-sen in te passen in het heersende normenka-der van burgerethos, -deugd en -fatsoen. Het is dan wellicht ook niet verwonderlijk dat uitgerekend de *Maatschappij* de bezieler was van de universitaire leerstoel pedagogiek; een functie die Kohnstamm – zelf bestuurslid van 't Nut – uiteindelijk aangeboden kreeg.

Persoonlijkheid in wording is dooraderd met een sterk ethisch-levensbeschouwelijk besef (Van Loosbroek, 2012, 7). Het bijbelon-derricht, het schoolgebed en de viering van christelijke feestdagen maakten voor Kohn-stamm dan ook integraal onderdeel uit van de school, niet in het minst omdat deze christe-lijke tradities toegang gaven tot een bredere kennis van de eigen geschiedenis en cultuur. Hoewel Kohnstamm vanuit een christelijk denkkader vertrok was pluriformiteit erg belangrijk. De school moest net de plaats zijn waar verschillende denkrichtingen elkaar konden ontmoeten. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat Kohnstamm niet hoog opliep met de ontwikkeling van het bijzonder onderwijs (dat in België als 'het vrij onder-wijs' bekend staat), net zoals hij de vermeen-de 'levensbeschouwelijke neutraliteit' van de openbare school als onhaalbaar en onwense-lijk van de hand wees. De introductie van een brede christelijk-humanistische traditie in het openbaar onderwijs maakte de ontwikkeling van een netwerk van bijzondere onderwijsin-stellingen immers totaal overbodig (Rietveld-van Wingerden, 2008, 144; Bakker et. al., 2006, 518-9).

5 Kohnstamm en de Nederlandse pedagogiek

Vooraf met *Persoonlijkheid in wording* ves-tigde Philip Kohnstamm zijn reputatie binnen

het Nederlandse pedagogische veld. Zijn invloed was overigens niet enkel voelbaar tijdens zijn leven, maar werkte ook na zijn dood in 1951 onverminderd door. Nog tijdens zijn leven nam een van zijn discipelen, Martinus Langeveld, het van Kohnstamm over. Met Langeveld kwam de antropologische-fenomenologische pedagogiek in Nederland tot wasdom. Ook voor hem was de opleiding van kinderen tot mondige en gewetensvolle, morele persoonlijkheden het ultieme doel van de opvoeding. Het kind moest dus tot *zelfverantwoordelijke zelfbepaling* gebracht worden door de opvoeder, die de verantwoordelijkheid opneemt voor het kind (Voor details over het leven en werk van Langeveld, zie: Bos, 2001). Door het werk van Langeveld, die Kohnstamms opvattingen over een op christelijk-humanistische tradities gefundeerde volksschool nieuw leven inblies (Bakker et. al., 2006, 521), bleef zijn invloed ook na de Tweede Wereldoorlog doorwerken.

Maar ook tijdens zijn leven had Kohnstamm zich al ontpopt tot één van Nederlands meest prominente pedagogen. Dat was wellicht deels het gevolg van de concrete invloed die hij – vooral via het onderzoek aan het Nutseminarium – kon uitoefenen op de onderwijspraktijk. Nochtans blijkt uit deze bijdrage dat de weg naar de verwetenschappelijking van de pedagogiek in Nederland lang was, en bezaaid lag met tal van moeilijkheden. De eerste jaren van Kohnstamms hoogleraarship aan de universiteit en de activiteiten van het pas opgerichte Nutseminarium waren allerm minst een overdonderend succes (Mulder, 1989, 104). Pas vanaf het midden van de jaren 1920 namen de onderzoeksactiviteiten van het Nutseminarium een hoge vlucht. Dat was het gevolg van het feit dat Kohnstamm, ervan overtuigd dat de pedagogiek steeds op wetenschappelijke leest was geschoeid, de gemeente Amsterdam kon overtuigen in het onderzoek van het Nutseminarium te investeren. De gemeente wenste onder meer een groter inzicht te verwerven in de betere aansluiting van de lagere op de middelbare school, en tegenover de wetenschappelijk onderbouwde adviesverlening die ze vanuit het Nutseminarium ontving, stelde ze een subsidiëring (Mulder, 1989, 107).

Kohnstamms wetenschappelijke carrière stond dus voornamelijk in het teken van het onderzoek naar het onderwijs, want de school was “de ware crystallisatiekern voor het bestaan der paedagogiek” (Mulder, 1989, 105). De school had volgens Kohnstamm nochtans een eerder aanvullende rol te spelen, aangezien voor hem het gezin het “eigenlijke middelpunt der opvoeding” bleef. Hoewel de vorming van het geweten en de persoonlijkheid voornamelijk in gezinsverband plaatsvond, kon de school zich niet enkel tot het overbrengen van de basisvaardigheden beperken. De opvoeding tot volwaardig lid van de gemeenschap behoorde eveneens tot haar takenpakket (Mulder, 1989, 108). Onder meer op dat punt vond Kohnstamm aansluiting bij de zogeheten reformpedagogiek die zich aan het einde van de 19de eeuw in Europa had ontwikkeld, en waarover hij zich overigens voorzichtig positief uitliet (Bakker et. al., 2006, 75). Deze nieuwe schoolbeweging bepleitte een grondige hervorming van de school waar niet langer de leerkracht, maar het kind meester zou zijn. Net als de meeste van zijn tijdgenoten wenste Kohnstamm af te rekenen met het onderwijs à la Herbart dat zij afdeden als té methodisch en té veel op kennisoverdracht gericht. Zelf was Kohnstamm het idee van een ‘losser klassenverband’ genegen, wat differentiatie op basis van individuele talenten mogelijk maakte (Mulder, 1989, 108). Bovendien toonde hij zich – geheel in de lijn met de reformpedagogische eis tot een betere aansluiting van de school op de wereld rondom – voorstander van een nauwere band tussen opleiding, school en werkveld (Mulder, 1989, 110). Eén van de belangrijke kenmerken die Kohnstamm de school toedichtte was, enerzijds, de voorbereiding van het kind in de sfeer van de arbeid (wat voornamelijk kon gebeuren door het kinderspel), en, anderzijds, de opvoeding tot democratisch burgerschap. Deze twee belangrijke basisfuncties van de school impliceerden niet alleen dat het onderwijs kinderen voldoende kansen moest bieden de opgedane kennis praktisch toe te passen, maar het plaatste ook vraagtekens bij de meester die steeds het laatste woord had. In tegenstelling tot het eenzijdige, statische

onderwijssysteem dat het toenmalige Nederlandse onderwijslandschap aldus Kohnstamm kenmerkte, moest de school vertrekken van observatie, opvoeding tot zelfstandige reflectie en kritische zin (Rietveld-van Wingerden, 2008, 143-4).

6 Nabeschuiving

De doelstelling van dit korte artikel was een inleiding te geven op enkele belangrijke aspecten van het leven en werk van Philip Kohnstamm. Uit deze bijdrage blijkt dat Kohnstamm in een verschuivend wetenschappelijk en maatschappelijk landschap opereerde dat zich enerzijds kenmerkte door processen van modernisering, verwetenschappelijking en het daarbij horende vooruitgangsgeloof, maar anderzijds ook gekenmerkt werd door een zoektocht naar waarden als fundament voor de pedagogiek. Zijn bekend geworden pedagogisch personalisme was de uitloper van een zoektocht in een pedagogisch meerstromenland dat zowel door de natuur- als door de geesteswetenschappen werd beïnvloed. Volgens Kohnstamm was de pedagogische theorievorming op louter empirisch-analytische gronden slechts halfwas, en moest ze noodzakelijk aangevuld worden met een geesteswetenschappelijke benadering. Zoals ook van Hilvoorde eerder al aangaf in zijn bijdrage over de Nederlandse academische pedagogiek is het van belang “om te beseffen dat de eenheid van de pedagogiek lange tijd werd gezocht in een bredere constellatie van diverse wetenschappelijke perspectieven (...)” (van Hilvoorde, 2002, 19). Net als heel wat van zijn tijdgenoten bewoog Kohnstamm zich op het grensgebied tussen verschillende deeldisciplines, en combineerde hij kennis uit de verschillende wetenschappen.

De in dit artikel beschreven evolutie in Kohnstamms denken moet dus gezien worden in de brede maatschappelijke en intellectuele tijdscontext, en kadert helemaal binnen de stand van de pedagogiek als wetenschap van die tijd. Net als heel wat van zijn tijdgenoten viel Kohnstamm in de vroege 20ste eeuw zijn geloof in het determinisme af. Op dat moment

vertoonde het ongebreidelde vooruitgangsgeloof, dat de 19de-eeuwse wetenschap kenmerkte, immers de eerste scheuren. De natuurwetenschappen werden deels verantwoordelijk geacht voor het vermeende zedelijke verval en de negatieve uitwassen van de ongebreidelde verstedelijking en technologische bloei (Hollestelle, 2004, 87). De Eerste Wereldoorlog, die ook op Kohnstamm een belangrijke uitwerking had, zou daar een belangrijke rol in spelen. Hoewel Nederland buiten het gewelddadige gewoel van de Eerste Wereldoorlog wist te blijven, was de brutaliteit van de oorlog voor vele burgers, politici en intellectuelen aanleiding om het vooruitgangsidee in vraag te stellen (Hollestelle, 2004).

Dit historische inleidende artikel toont dus enerzijds aan hoe contextgebonden het wetenschapsbedrijf wel is. Dat inzicht draagt ongetwijfeld bij aan de kritische beschouwing van de hedendaagse theorie en praktijk, die eveneens sterk beïnvloed wordt door de maatschappelijke en sociale context waarin pedagogen opereren. Anderzijds blijkt uit deze bespreking van Kohnstamms leven en werk ook dat bepaalde kwesties ‘van alle tijden’ zijn. Hoewel de antwoorden daarop verschillen, is een aantal van de vraagstukken die Kohnstamm behandelde in zijn werk – zoals de vraag naar de rol van de overheid in de opvoeding, het belang van burgerschap in het onderwijs, of de plaats van levensbeschouwing op school – nog steeds erg relevant.

Literatuur

- Bakker, N., Noordman, J., & Rietveld-Van Wingerden, M. (2006). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk: 1500-2000*. Assen: Van Gorcum.
- Bos, J. (2011). *M.J. Langeveld. Pedagoog aan de hand van het kind*. Amsterdam: Boom.
- De Jong, W. (2014). *Van wie is de burger? Omstreeden democratie in Nederland, 1945-1985*. Dissertatie. Radboud Universiteit Nijmegen, Nijmegen, Nederland.
- Depaape, M. (1998). *De pedagogisering achterna. Aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar*. Leuven:

Acco.

- Depaepe, M., & Bakker, N. (1998). Een gemeenschappelijke studeerkamer. 75 jaar *Pedagogische Studiën*. In N. Verloop (red.), *75 Jaar onderwijs en opvoeding. 75 Jaar Pedagogische Studiën* (pp. 9-44). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Depaepe, M., & Van Ruyskensvede, S. (2016). *De 'katholieke pedagogiek' in België. Bloei en ondergang van een normatieve benadering*. In J. De Maeyer, & P. Wynants (red.), *Katholiek onderwijs in België. Identiteiten en evolutie, 19de-20ste eeuw* (pp.327-341). Antwerpen: Halewijn.
- Hollestelle, M. (2004). *'Beperkte spontaniteit'. Leven en werk van Philip Kohnstamm*. Masterproef. Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- La Bastide-van Gemert, S. (2006). *'Elke positieve actie begint met critiek'*. *Hans Freudenthal en de didactiek van de wiskunde*. Hilversum: Verloren.
- Langeveld, M.J. (1977). Philip Kohnstamm. In Q.L.TH van der Meer, & H.A. Bergman (red.), *Onderwijskundigen van de twintigste eeuw* (pp. 87-93). Amsterdam/Groningen: Intermediair/Wolters-Noordhoff.
- Mulder, E. (1989). *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland, 1900-1940*. Dissertatie. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2008). Philip Abraham Kohnstamm (1875-1951). Een pedagoog voor wie het verschil telde. In B. Levering, & T. Kroon (red.), *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 141-145). Amsterdam: SWP.
- Rosendaal, A. C. (2006). *Naar een school voor de gereformeerde gezindte. Het christelijke onderwijsconcept van het Gereformeerd Schoolverband (1868-1971)*. Hilversum: Verloren.
- Stolk, V. (2015). *Tussen autonomie en humaniteit. De geschiedenis van het levensbeschouwelijk humanisme in relatie tot opvoeding en onderwijs tussen 1850 en 1970*. Nederland: Stichting Uitgeverij Papieren Tijger.
- Van Hilvoorde, I. (2002). *Grenswachters van de pedagogiek. Demarcatie en disciplinevorming in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek (1900-1970)*. Dissertatie. Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- Van Klinken, L.D. (2016). *Philip Abraham Kohnstamm*. Tekst opgesteld voor het Compendium van het Lectoraat Christelijk leraarschap, s.l.

- Van Loosbroek, T. (2012, september). *Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron*. Afscheidslezing aan de Hogeschool van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Verheyen, J.-E., & Casimir, R. (1939-1949). *Pedagogische Encyclopaedie*. Antwerpen: De Sikkel.

Auteur

Sarah Van Ruyskensvelde is als docent in de Historische Pedagogiek verbonden aan de Onderzoekseenheid Educatie, Cultuur en Samenleving van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de KU Leuven. Daarnaast is ze verbonden aan het Centrum voor de Historische Studie van Interculturele Relaties van de KU Leuven Campus Kulak.

Correspondentie:

sarah.vanruyskensvelde@kuleuven.be

Abstract

Search in a multidimensional pedagogical field: Kohnstamm's theory of personalism in historical perspective.

Exactly 100 years ago, Philip Kohnstamm became professor by special appointment in the field of Pedagogy at the University of Amsterdam. Not only via his publications, but also through the functioning of the 'Nutseminarium' and the establishment of the journal *Pedagogische Studiën*, Kohnstamm had an impact on the Dutch pedagogical field. This introductory, historical contribution discusses the most important aspects of the life and work of Philip Kohnstamm, from the perspective of the history of science. Without going into exhaustive detail, and on the basis of some scientific studies about Kohnstamm's life and meaning, this article deals with the question as to how the historical context influenced his scientific ideas. After a short discussion on the foundations of Kohnstamm's personalism, this contribution discusses some of the societal evolutions and scientific debates that are important for understanding

Kohnstamm's theory. Moreover, this contribution focuses on Kohnstamm's lasting impact on the field of pedagogy in the Netherlands. This article concludes that Kohnstamm operated in a shifting scientific and societal landscape that, on the one hand, was characterized by processes of modernization, scientification, and the belief in progress that went along with that, and by a search for values as the foundation of pedagogy, on the other hand.

Keywords: Kohnstamm, history, personalism, pedagogy